

MEVLÂNÂ'DA AHLÂKÎ ÖZNE OLARAK İDEAL İNSANIN İNŞASI

Muzaffer AYVAZ*

ÖZ

Bu araştırma, tasavvufî ahlâkın örneklerinden biri olarak Mevlânâ'nın ahlâk anlayışını merkeze almakta ve din ile ahlâk açısından temel bir mesele olan 'ideal insanın inşası' sorununu incelemektedir. Burada amaç, Mevlânâ'da ahlâkî idealizmin bir sonucu olarak ortaya çıkan ideal insan anlayışının ahlâkî portresini çizmek ve etik değeri göstermektir. Çalışmada nitel bir yöntem kullanılarak kendi eserlerinden hareketle önce Mevlânâ'nın öğretisinde insanın varlıklar içerisindeki yeri, ontolojik konumu ve metafizik kökeni tespit edilmekte sonra bu temelden hareketle etik yönüne geçilmektedir. Mevlânâ'nın insanı varlık piramidinde hayvan ile melek arasında bir yere koyduğu görülmektedir. Fakat insanın bu yeri değişmez değildir. İnsan iradesi ve çabasıyla ontolojik konumu ve etik değerini yine kendisi belirlemektedir. Eğer o, ruhi hazlar peşinde koşar ve yücelirse melekten üstün bir eşref-i mahlukata dönüşmektedir. Eğer o, bedensel hazlar peşinde koşar ve alçalırsa hayvandan aşağı bir esfel-i safiline dönüşmektedir. Dolayısıyla Mevlânâ'nın ahlak öğretisinde insan hem yetkinleşmeye hem de yozlaşmaya açık dinamik bir ahlaki öznedir. Bu ahlaki öznenin olumlu güçleri ruh, akıl, irade, aşk, gönül; olumsuz güçleri ise beden, nefis, şehvet, tamah, hırs şeklinde özetlenebilir. Onu ideal insana, Tanrı Merdine/Allah Erine dönüştüren temel ilke ve erdemler ise tevhit, aşk, edep, sabır, tevazu, adalet, cömertlik, mertlik ve şükür şeklinde özetlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Tasavvufî Ahlak, Ahlâkî Özne, İdeal İnsan, Tanrı Merdi

THE CONSTRUCTION OF THE IDEAL HUMAN AS A MORAL SUBJECT IN THE TENET OF MAWLANA

ABSTRACT

This study focuses on the construction of the ideal human being — a central issue in the relationship between religion and morality — through Rumi's ethical thought as a representative model of Sufi morality. The purpose here is to reveal the moral portrait of ideal human understanding that emerges as a result of moral idealism in Mawlana and to indicate the ethical value of it. In this work, the place and ontological position and metaphysical origin of the human among beings in the tenet of Mawlana with reference to his works will be determined by using a qualitative method, then will be proceeded to the ethical aspect of his tenet. It is seen that Mawlana places human a position between animal and angel in the pyramid of beings. But the position of the human is not stable. Human being just himself determines his ontological position and his moral value. If he pursues spiritual pleasures and so he is exalted, he becomes a noble creature superior to angel. But if he pursues bodily pleasures and lowers himself, he becomes a being the most miserable that is below the animal. Therefore, human being in the ethical tenet of Mawlana is a dynamic moral subject who is both open to maturation and maturation. It can be summarized that the favorable powers of this moral subject are soul, mind, will, love, heart and the unfavorable powers of this are body, desire, cupidity and passion. It can be epitomized that the main principles and virtues that changes the human to the man of God are tawheed, love, propriety, patience, humility, justice, generosity, courage and gratitude.

Keywords: Mawlana, Sufistic Moral, Moral Subject, Ideal Human, Man of God

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
E-Posta: mavvaz90@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4969-6227, Trabzon/Türkiye.
Makalenin geliş tarihi: 27.04.2025
Makalenin kabul tarihi: 10.11.2025

Submission Date: 27 April 2025
Approval Date: 10 November 2025

Giriş

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, büyük bir sûfi düşünür, mutasavvıf ve şair olduğu kadar aynı zamanda Eflatun gibi idealist filozoflardan etkilenen büyük bir ruhçu filozof, din felsefecisi ve ahlâk filozofudur. Zira o, eserlerinde bir taraftan ahlak felsefesi geleneğindeki “*ideal insan*” ve “*erdemli ahlâkî kişiliğin inşası*”na dair etik öğretiler ile tasavvuf felsefesi geleneğindeki “*insan-ı kâmil*” ve “*seyr-i süluk*” anlayışlarını sentezlerken diğer taraftan da Kur’an-ı Kerim’deki “*eşref-i mahlukât*” ve “*halifetullah*” kavramları ile Allah Resulündeki “*üsve-i hasene*” ve “*rehber*” olma misyonlarını sentezlemiş ve böylece dört başı mamur bir ahlaki kişilik inşa etme işine girişmiştir.¹ O, bu sentezi kendi dinî tecrübesiyle de zenginleştirerek önce, “*aşk*”, “*tevhit*”, “*sükûn*” gibi kavramlar üzerinde yükselen “*şiire dayalı bir irfan metafiziği ve ontoloji*” kurmuş sonra bu temel üzerinde yükselen “*dinî-tasavvufî-felsefî yönü ağır basan bir irfan/gönül/aşk ahlakı*” geliştirmiştir. Bu bağlamda onun ahlak öğretisini “*haz*”, “*fayda*”, “*ödev*”e dayalı ahlâk sistemlerini, özellikle de “*akıl*”, “*irade*”, “*mutluluk*”a dayalı “*klasik erdem ahlâkî*”nı “*aşk*”, “*teslimiyet*”, “*sükûn*”a dayalı bir “*gönül/aşk/irfan ahlâkî*” ile aşmaya çalışan ve insanın güçlerini klasik tasniften farklı olarak nefis-ruh ayrımı temelinde, gönül merkezli olarak yeniden tasnif ve tarif etmeye çalışan çok boyutlu bir ahlâkî mimariye benzetmek mümkündür.² Bu ahlaki mimaride *Allah*, *insan*, *evren*, *nefis*, *ruh*, *akıl*, *irade*, *aşk*, *teslimiyet*, *tevhit*, *gönül*, *iyi*, *kötü*, *mutluluk* gibi kavramlar temel sütunları oluşturmaktadır. *İffet*, *kanaat*, *sabır*, *tevazu*, *şükür*, *mertlik*, *cömertlik* gibi güzel huylar ahlâkî kişiliğin kazanılması gereken olumlu tarafını, *temel fazilet ve erdemleri*; *şehvet*, *hırs*, *tamah*, *kibir*, *korkaklık*, *cimrilik* gibi kötü huylarsa ahlâkî kişiliğin tedavi edilmesi gereken olumsuz tarafını, *temel rezilet ve erdemsizlikleri* oluşturmaktadır. Bu mimaride asıl amaçsa aşkla olgunlaşmış, tevhit bilincine ulaşmış, nefis terbiyesi ve kalp tasfiyesi ile kötü huy

¹ Geniş bilgi için bkz. Halife Abdülhakim, “Mevlânâ Celâleddin Rûmî”, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, çev. Yusuf Ziya Cömert, Ed. M. M. Şerif (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 3/49-53; Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan/Mevlâna ve Tasavvuf* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008) 118-139; Osman Bilen, “Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik”, Yayına Haz.: Mehmet Şeker - Sabri Yılmaz - Aydın Işık - Tahsin Koçyiğit, *Mevlânâ ve İnsan (Sempozyum)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, Mart 2008), 45-46; Şefik Can, *Mevlânâ ve Eflâtun* (Konya: İleri Basımevi, 1965); Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, Gözden Geçiren: Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1991), 1/838-839; 2/165-189; 3/2902-3908; 4/3636-3650; 5/786-815; Atıf yapılan ayetler için bkz. Fecr, 89/28; Kasas, 28/88; İsrâ, 17/70; Bakara, 2/30, 156; Ahzab, 33/72-73.

² Mevlânâ’nın irfan metafiziği ve ahlâk öğretisi hakkında geniş bilgi için bkz. Halife Abdülhakim, *The Metaphysics of Rûmi* (Lahore: ?, 3. Baskı, 1959); Muzaffer Ayvaz, *Mevlânâ’nın Ahlâk Öğretisi*, Ed. Betül Güçlü Gürer (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021).

ve davranışlardan temizlenmiş, erdemleri/faziletleri kazanmış, huyunu/ahlakını güzelleştirmiş bir ahlaki özne inşa etmek, kendi ifadesiyle “*Tanrı merdi, Allah adamı, savaş eri, seyfullah, halifetullah*” olarak nitelendirebileceğimiz güzel ahlak sahibi ideal bir insana ulaşmaktır.

Burada öncelikle şunu ifade edelim ki, Mevlânâ’nın insan tasavvuru, temelde İslam düşüncesindeki insan tasavvuruna dayanmakta ve ana hatları itibariyle Kur’ân ayetlerini ve hadisleri referans almaktadır. Nitekim Mevlânâ, insanı önce Kur’an perspektifinden görmekte ve ideal yönüyle “Eşref-i mahlukât”, bozulmuş/yozlaşmış yönüyle ise “Esfel-i sâfilîn” olarak tanımlamaktadır. Onu, halife olacak kadar üstün, yetkin, olgun, fakat kendine zulmedecek kadar da zâlim, cahil ve alçak kabul etmektedir. İnsanı hem yücelmeye hem de alçalmaya yatkın *ulvî ve süflî eğilimlere sahip çift kutuplu bir varlık* olarak görmektedir. Bu yönüyle insanı, dinamik bir ahlâkî özne kabul etmektedir. Zira Mevlânâ’ya göre insan, ahlâkî yaşama saflık ve masumiyet içinde beyaz bir sayfa ile başlamaktadır. Fakat zamanla beden ve nefis kaynaklı kötü arzu, iştah ve duygularına engel olamadığında kötülöklere, reziletlere bulaşmaktadır. Bu nedenle her an bu kötü duygu, düşünce, arzu ve iştahlarla mücadele etmesi, nefisine karşı büyük savaşa girişmesi, bir “savaş eri”, “seyfullah” olması gerekmektedir. İnsan ancak bu şekilde önce varlıklar içindeki yerini, değerini belirleyecek sonra bu temel üzerine kendi ahlâkî kişiliği ve yetkinliğini inşa edecektir. Eğer Rabbiyle olan ahbine uyar ve yaratılıştaki gönlüne ekilen ilahî özü/ruhu ve ruhun akıl, irade, aşk gibi yetilerini takip eder ve insanlaşma, yetkinleşme sürecini tamamlarsa varlıkların en şerefli, yücesi olmaya aday olacaktır. Aksi takdirde maddenin, bedeninin esiri olup kalacak ve yetkinleşme süreci sekteye uğrayacak hatta nefsin kötölükleri peşinde sürüklenerek varlıkların en kötüsü olacaktır.³

Literatüre baktığımızda Mevlânâ’da insan, ideal insan, kâmil insan, insanın manevi gelişimi ve şahsiyeti gibi konular daha önce de çalışılmıştır.⁴

³ Bilen, “Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik”, 57; İsrâ, 17/70; Tîn, 95/4-5; Bakara, 2/30; Ahzab, 33/72; A’raf, 7/179 vb.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Ramazan Altıntaş, “Mevlânâ’nın Teolojisinde İnsan Tasavvuru”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu-Bildiriler* (Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2007), 541-551; Mehmet Necmeddin Bardakçı, “Mevlânâ’ya Göre İnsanın Mahiyeti ve Kamil İnsan Olma”, *Erdem-Mevlânâ Özel Sayısı* 50 (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2008), 1-14; İsmail Yakıt, “Türk-İslam Düşünürlüğü Mevlânâ’ya Göre ‘İdeal İnsan’ Tasavvuru”, *Felsefe Arkivi* 26 (Temmuz 2013), 167-183; Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ’ya Göre Manevî Gelişim (Benliğin Dönüşümü ve Mîrâcı)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Baskı,

Batılı araştırmacılar da bu konulara eserlerinde yer vermişlerdir.⁵ Fakat bizim burada odaklandığımız asıl konu metafizik ve ontolojik köklerinden hareketle insanın ahlaki özne oluşu ve ahlaki kişiliğinin inşası hususudur. Kanaatimizce bu yönüyle araştırma özgünlüğünü korumakta ve diğer çalışmalardan ayrılarak etik literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Belki bu çalışmaya en yakın bir çalışma olarak Bilen'in "Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik"⁶ isimli tebliğini zikretmek gerekir. Fakat bu araştırma hem ahlâkî kişiliğin metafizik-ontolojik köklerini göstermek hem de bu kişiliğin nasıl inşa edileceğine dair düşünürün özgün görüş ve terminolojisine müracaat etmekle kuramsal ve kavramsal açıdan yeni ve farklı şeyler söylemeyi amaçlamaktadır.

Son olarak şunu ifade edelim ki, eserlerindeki kurgu dikkate alındığında Mevlânâ'nın ahlak felsefesine başlamadan önce bir metafizik ve ontolojik temellendirmeye gittiği gözlenmektedir. O, metafizik ve ontolojiden hareketle bir etik sistem ve ahlak felsefesi ortaya koymaktadır. O, önce insanın metafizik kökenini ortaya koymakta, insanın diğer varlıklar içindeki yeri ve konumunu gösteren bir varlık tasnifi ve ontolojiyle işe başlamaktadır. Sonra bu temelden hareketle insanın nefis, ruh, akıl, irade, aşk ve gönül gibi temel güç ve yetilerini faziletli, erdemli bir ahlâkî kişilik inşa etmek ve ebedî mutluluğu yakalamak için nasıl kullanılması gerektiği konusundaki izahlarla bir ahlak öğretisi ve felsefesi geliştirmektedir. O halde bu sırayı takip ederek önce "*Metafizik ve Ontolojik Açıdan İnsan: Makro Kozmos*" konusuyla başlayacak sonra "*İdeal İnsan: Tanrı Merdi, Allah Adamı, Savaş Eri, Seyfullah, Halifetullah*" konusuyla devam edecek ve en sonunda da "*Ahlâkî Özne Olarak İdeal İnsanın İnşası*" konusuyla araştırmayı sonuçlandıracağız.

Metafizik ve Ontolojik Açıdan İnsan: Makro Kozmos

Mevlânâ'ya göre insan, "makro kozmos" yani büyük evrendir. O, alelade, sıradan bir varlık değildir. O, büyük bir âlem, derin bir deniz, dibi, kıyısı

2009); İlhan Yıldız, "Mevlânâ'da Aşk Felsefesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 48 (2024/1), 113-138 vb.

⁵ Batı'daki Mevlânâ çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Muhsin İlyas Subaşı, *Batı'daki Mevlana* (İstanbul: Nesil Yayınları, Aralık 2007); Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık (İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2. Basım, Ekim 2020), 408-431; Reynold Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, çev. Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 162-183; A. Reza Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş -Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi-*, çev. Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir (Ankara: Kitâbiyât, 3. Basım, Eylül 2007), 33-132 vb.

⁶ Bilen, "Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik", 45-64.

bulunmayan bir büyük deryadır. Gerçekte o, dokuz yüz katlı, çok katmanlı, sırlı bir varlıktır. Onu tanımak için derinlerine inmek, (ruhunun) sırlarına vakıf olmak gerekir.⁷ İnsan, o kadar büyüktür ki aslında bütün âlem insan için yaratılmıştır. Âlem, varlıktan maksat insandır. O halde insan “mikro kozmos” değil “makro kozmos”dur. Nasıl ağaç meyve için dikilmişse âlem de insan meyvesi için yaratılmış ve insanın emrine verilmiştir. Varlık piramidinde Allah’tan sonra metafizik ve ontolojik açıdan en yüce makama layık olan insandır. Zira “İnsan cevherdir, gök ona arazdır. Her şey fer’idir, her şeyden maksat odur.”⁸ “Görünüşte meyve ağaçtan doğmuşsa da gerçekte ağaç, meyveden doğmuştur.”⁹ “Meyve sonradan çıkar, ağaç önceden vardır ama meyve merteye bakımından ağaçtan öncedir.”¹⁰

Görüldüğü üzere Mevlânâ, bu fikirleriyle varlık felsefesinde özü ön plana çıkarmakta ve bu bağlamda teleolojik açıdan insanı varlık âleminin varoluş sebebi kabul etmektedir. O, filozof ve mutasavvıfların aksine insanı mikro kozmos (küçük âlem) değil, makro kozmos (büyük âlem) olarak görmektedir. İnsanı önceleyen, onu varlık ağacının meyvesi ve sebebi kabul eden bu bakış açısıyla Mevlânâ, materyalizm karşısında idealist, ateizm karşısında teist bir metafizik ve ahlâk öğretisi inşa etmekte işe başlamaktadır.¹¹

Mevlânâ’ya göre insan, Allah’ın halifesi olarak yere göğe sığmayacak kadar değerli ve şerefli bir varlıktır. O, meleklerden üstün olabilecek kadar değerli bir potansiyele ve metafizik, ontolojik bir derinliğe sahiptir. Fakat o, çoğu zaman bu gerçeğin farkında değildir. O halde bu konuda onu bilinçlendirmek ve *eşyaya boyun eğen insanı, eşyaya boyun eğdiren bir yaratıcı benlik haline getirmek gerekir*. Bu yolda insana düşen görevse “*Yaratıcıya bağlı zaman üstü benin’in şuuruna varmak*”tır. İnsanı bu şuur çizgisine davet etmek ve onu sürekli olarak bu varoluş mücadelesi vermeye, ölmeden önce olmaya, olgunlaşmaya, miraca yükselmeye ve “ideal insan” a dönüşmeye davet etmek en temel ahlaki ve manevi sorumluluktur.¹²

Mevlânâ, canlı varlıkları kendi içinde üçe ayırmakta ve bu varlıklar içerisinde insanı meleklerle hayvan arasında bir yere yerleştirmektedir. Diğer

⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/1302-1305.

⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/3575.

⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/522-524.

¹⁰ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbâki Gölpinarlı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Aralık 2007), (7/1)/2051.

¹¹ Halife Abdülhakim, *The Metaphysics of Rûmî*, 23-31; Ayvaz, *Mevlânâ’nın Ahlak Öğretisi*, 198, 258.

¹² Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1197), 69.

tarafından o, olgun, yetkin, ideal insanı melekten üstün görmektedir. O, insanları da kendi içerisinde üç guruba ayırmakta ve aklını kullanmaları, karakter yapıları itibarıyla onları, *1-meleğe benzeyenler, 2-hayvana benzeyenler ve 3-kendisiyle savaşanlar* diye sınıflandırmaktadır. Zira ona göre “Yüce Allah melekleri yarattı, onlara akıl verdi. Hayvanları yarattı, onlara şehvet verdi. İnsanoğullarını yarattı, onlara hem akıl verdi hem şehvet. Kimin aklı, şehvetinden üstün olursa meleklerden daha yücedir. Kimin şehveti, aklından üstünse hayvanlardan aşağıdır...” “Kimisi akla o kadar uydu ki tümünden melek oldu, salt ı ışık kesildi gitti. Bunlar Peygamberlerdir, Erenlerdir...” Kimisinin de şehveti, aklına üst olmuştur. Onlar tam hayvan olmuşlardır. Kimisi de kavga, savaş içinde kalmıştır. Onlar, inananlardır. Erenler, onları konaklarına ulaştırmak, kendilerine döndürmek için beklerken şeytanlar onları aşağılıkların en aşağısına çekmek için bekler...”¹³

Mevlânâ'ya göre insan sadece beden ve nefisten ibaret fiziki bir varlık değildir. Onda “*bedenden başka tertemiz bir de ruh vardır.*”¹⁴ İyiye, güzele çağıran ilahî bir öz ve metafizik bir sır vardır. Bu öz, ona hayat veren ve onu yücelten ilahî nefestir, ruhtur. Allah, bedene şekil verdikten sonra insana kendi ruhundan ruh üflemiş ve insan bu ruh ile âdeti “suret-i Rahman”a dönüşmüştür. Bu nedenle ruhun meyli Cenab-ı Hakk’a, bedenli nefsin meyli dünyayadır. Ruh, ilim, akıl ve aşka yakinken, bedenli nefis, geçici haz ve şehvetlere yakındır. O halde yetkinleşmek, olgunlaşmak, ideal insana dönüşmek için bu soluğa sahip çıkmak, öküzi nefsi tepeleyip ruhu diriltmek, bedeni ruh eylemek, safi can kesilmek ve artık hep bu canı takip ederek yücelmek, yetkinleşmek gerekir.¹⁵ Zaten insan ruhi boyutundaki bu eğilimi fark ederek Rabbine vuslat ederse kıymeti meleklerden de göklerden de yüce olur, ilahî bir varlığa dönüşür. İnsanı gerçek insan yapan asıl şey topraktan gelip yine toprağa dönecek olan ten değil, Rabbi tarafından kendisine üflenene ve onu Rabbine ulaştıracak olan bu ilahi nefes ve ruhtur.¹⁶ Nitekim Nicholson’a göre Mevlânâ açısından insan, cansız maddeden, nebat ve hayvan aleminden insan mertebesine ulaştığı gibi ölümden sonra da ruhi tekamülüne devam edecek ve göklerde bir melek olacaktır. Fakat bu da son nokta olmayacaktır. Zira insan şahsiyeti nihaî olarak Allah’ın sonsuz ve ebedî şahsiyetinde kaybolacak olan geçici bir fenomendir. İslam’da insan değil; Allah

¹³ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Abdulbâki Gölpınarlı (İstanbul: İnkılap Kitapevi, 3. Baskı, 2008), 66-67; *Mesnevî*, 4/1497-1561; *Dîvân-ı Kebir*, 3/1109; Yunus, 10/62; Bakara, 2/62; Mâide, 5/69.

¹⁴ Mevlânâ, *Dîvân*, 2/433.

¹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/56, 1446; *Dîvân*; 1/83; 3/261, 357; 5/1115-1116; 6/1998-1999.

¹⁶ Emine Yeniterzi, Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Bası, Aralık 2008), 47-48.

her şeyin ölçüsüdür. İnsanın değer ve önemini gösteren hümanizmin İslam’da yeri yoktur. İslam’da Hz. Muhammed ile aynileştirilen İnsan-ı Kâmil, aslında insanda tecelli eden ilahî kemal düşüncesini temsil etmektedir.¹⁷

Mevlânâ’ya göre Allah’ın ruh bahşettiği insan, evren ile Allah, fizik ile metafizik arasında ilişki kuran, ölümlü ile ölümsüzü, şer ile hayrı, beşerî ile ilahîyi benliğinde cemedan hem fizik hem de metafizik bir varlıktır. O, âdeta ruh veya ölümsüz ben dediğimiz “ilahî nefha”nın ölümlü beden bineği içerisinde olmak, olgunlaşmak için bu dünyaya gelmiş bir görünümüdür. Burada âdeta Yaratıcı Kudret’le insanın özü bir ve beraberdir. O, metafizik ve ontolojik açıdan büyük bir makama ve mevkiye sahiptir. Fakat bu makam ve mevki karşılığında o, aynı zamanda ahlâkî açıdan ağır bir sorumluluk altına girmiştir. Onun kendini gerçekleştirme, asla rücu ve vuslat ile tevhit/birlik bilincine ulaşma ve mutlu olma/sükûn bulma gibi büyük bir ahlâkî ve manevî sorumluluğu vardır. Zaten insanı varlığın gayesi yapan asıl şey de bu “tevhit” bilincidir. Yaratıcı, eserini yalnız bu tevhit bilincine ulaşmış, metafizik kökeni ve ontolojik değerini fark etmiş bu kâmil insanda gözler, seyreder.¹⁸ O halde bu “*ideal insan*”ı, “*Tanrı merdi, Allah’ın adamı, savaş eri, seyfullah, halifetullah*” olarak nitelemek mümkündür. Zira bu ideal insan, sadece seküler özler ve değerler üzerine değil, aksine yaratılıştan Allah tarafından fitratına ekilen ilahî özler, dinî ve ahlâkî değerler üzerine inşa edilmiş bir “*Eşref-i mahlukât*”tır. O, “*kendi varlığından ölmüş, Tanrı’yla dirilmiş*”, kendi nefsiyle mücadele etmiş, savaşmış, ondan kaynaklanan olumsuz duygu ve düşünceleri yenmeyi başarmış, akıl ve aşkla olgunlaşmış, tevhit bilincine ulaşmış ve artık hep bu bilinçle hareket eden bir “*Tanrı merdi, Allah adamı, savaş eri, seyfullah, halifetullah*”tır.¹⁹ En öz ifadesiyle o artık hem fizik hem de metafizik değerlerin taşıyıcısı olan “*Kamil İnsan*”dır.²⁰

İdeal İnsan: Tanrı Merdi, Allah Adamı, Savaş Eri, Seyfullah, Halifetullah

Mevlânâ, insana Kur’an ve hadis perspektifinden bakmakta ve insanı fizik ile metafizik bir bütünlük içerisinde ele alıp incelemektedir. O, bu bağlamda Türk-İslam filozoflarının insanın mahiyetini izah etmek için kullandıkları nefis, ruh ve akıl gibi kavramlar hakkındaki görüşlerinden de istifade etmektedir.²¹

¹⁷ Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, 182-183.

¹⁸ Mevlânâ, *Dîvân*, 1/646-648; 3/175; Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, 67-68.

¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/3362-3364; *Fîhi Mâ-Fîh*, 47-48, 147; Bakara, 2/30; İsrâ, 17/70.

²⁰ Svitlana Nesterova, *Mesnevî’de Örtülü Anlamlar* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Baskı, 2012), 135-136.

²¹ İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000), 48-49.

Fakat tasavvufî bakış açısını daha ön planda tutmaktadır. Nitekim Mevlânâ'ya göre insanın ilahî özü, ruhu, beşerî ulvî gerçeklere ve değerli davranışlara yöneltirken ruhun bineği olan beden ve nefis onu süfli işlere çekmektedir. Dolayısıyla çift katmanlı bir varlık olarak insanoğlu devamlı olarak bir çekişme ve mücadele içerisinde kalmakta, kendi kendisiyle sürekli savaşıp durmaktadır.²² Tabiatları birbirinden farklı olan nefsi ile ruhu arasında büyük bir çekişme bulunmaktadır. Hayvanî yönü Allah'tan kaçarken, ilahî yönü dünyadan kaçmakta ve insan burada zorlu bir savaşa tutuşmaktadır. İşte tam da burada en büyük savaş, nefse karşı ve nefis kaynaklı kötü duygu ve düşünce ordularına karşı verilen savaştır. Bu çetin savaşta asıl amaçsa iyi duygu, düşünce ordularının kötü duygu, düşünce ordularını yenip beden/vücut ülkesinden/karakterden çıkarması ve insanın nefsine, tensel arzu ve iştahlarına karşı üstün gelerek en öz ifadesiyle "ideal insan"a dönüşmesidir.²³

92

Mevlânâ'ya göre çift kutuplu yapısıyla insan âdeta ruhu ile nefsi arasına sıkışıp kalmış, çarmıha gerilmiş potansiyel dinamik bir ahlâkî öznedir: *"Hiç şüphesiz yok ki Ademoğlu, aşağının aşağısı bir bedenle, yücenin yücresi bir candan meydana gelmiştir..."*²⁴ *"İnsanın yarısı ayıptandır, yarısı gayptan!"*²⁵ *"Nefsi ve maddî yönü, ayıplık ve kusur âlemi olan bu dünyadadır. Öbür yarısı, ruhanî ve manevî yönü ise gayp âlemindeydir."*²⁶ *"Nefsi küfürle, ruhu ise iman ve irfan ileydir. Ruhâniyet üstün gelirse balık; nefsanîyet üstün gelirse olta olur."*²⁷ *"Yarısı mümin, yarısı kâfir. Yarısı hırs, yarısı sabır!"*²⁸ Kısacası insanın canı, yücelerin yücresi ve hikmet kaynağıyken teni, aşağıların aşağısı ve karanlık emellerin pusu yeridir. Canı, Allah'ın bahsettiği onu yücelten ilahi parça, teniyse onu yozlaştıran kara bir balıktır. O halde yücelmek, yetkinleşmek için insan ruhi, manevi yönünü diriltip nefsi ve maddi yönünü köreltmeli, kontrol altına almalıdır.

²² Geniş bilgi için bkz. Osman Türer, "Mevlânâ Düşüncesinde İnsanın Çift Kutuplu Yapısı ve Kemâlin Ölçüsü", *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu-Bildiriler I* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ekim 2007), 133-139; İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), 33-38; Bilen, "Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik", 56, 62.

²³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ-Fîh*, 47-48; *Mesnevî*, 3/3362-3364.

²⁴ Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Mektuplar*, çev. Abdülbâki Gölpinarlı (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1999), 143; Hicr, 15/29.

²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/3035.

²⁶ Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, 1-3, Tercüme eden ve açıklayan: Şefik Can (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 12. Basım, 2011), 2/3035.

²⁷ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi* 1-3, 2/604.

²⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/605.

Mevlânâ'ya göre olgunlaşmak, ideal insana dönüşmek için insanın önce kendi gizil yetenekleri ve eksikliklerini keşfederek aydınlanması, kötülüğe meylettiren nefse tabi olmadan hayrı, şerri öğrenmesi, kötülük buyuran nefsi törpüleyerek ruhu diriltmesi ve bu ruhun akıl ve aşk güçlerini takip etmesi gerekir. Başka bir ifadeyle insanın "*ruhu süvari, bedeni binek yaparak*" şu gurbet elde gönüldeki gizli yoldan Allah'a varması, tevhit bilincine ulaşması ve "*ilahî aşkla Allah'ın boyasına boyanması, O'nun ahlakıyla ahlaklanması*", ahlakını güzelleştirmesi ve kâmil insana dönüşmesi şarttır.²⁹ Fakat bu ahlâkî ve manevî gelişim önünde nefis ve beden gibi büyük engeller, bariyerler vardır. İdeal kişilik inşası için önce bu engelleri aşmak, nefis ve beden kaynaklı kötü duygu, düşünce ve eğilimleri kontrol altına almak, nefse karşı büyük savaşa/cihada girişmek, kendi içindeki bu sinsi düşmana karşı "*seyfullah*" olmak gerekir. Yetkinleşmek, ruhlar aleminden gelip bu maddi alemde toprak bedene esir olan canın, balçıktan oluşan bedenden kurtulup tekrar arınması, kötü huyunu, ahlakını güzelleştirmesine bağlıdır. Beden ve nefis kaynaklı etik erozyona son vermek ve güzel huylu hâle gelmek için insanın ilahî aşka ulaşması, vuslata kavuşturan canla düşüp kalkması ve onun güzel huylarıyla huylanması, ahlakını güzelleştirmesi şarttır. Kısacası insanın önce kendi kendisiyle savaşması, zorlu bir mücadeleye girişmesi, önce kendi huylarını, ahlakını güzelleştirmesi gerekir. Önce bütün öğütleri kendine vermeli, kendi kulağını önce kendi çekmeli, kendi kendisiyle savaşmakta "*seyfullah*" olmalı, savaşıp kötü huyunu iyi huya döndürmeli, canla düşüp kalmalı, onun güzel huyuyla huylanmalıdır.³⁰

Mevlânâ'ya göre, sadece âni görüp gözetken, sadece bedenli nefsin hırs ve hevesleriyle dolup taşan insan ileriye de hakikati de göremez. Bu nedenle hep yanlış hükümler verip kötülük yapar. Bu nedenle hata yapmamak için insanın önce kendi heva ve heveslerini tanıyarak elekten geçirmesi, nefsinin dizginlemesi, nefis kaynaklı bütün kötü arzu ve hırslarını öldürmesi yani akıl ve irade ile kontrol altına alması gerekir.³¹ Zira kontrol altına alınmayan nefis, âdeti bir yılan mesabesinde iken günahlarla beslene beslene ilerde bir ejderhaya dönüşecek ve çok güçlenerek insanın karşısına dikilecektir. Bu nedenle Tanrı merdi ve seyfullah olmak ve mertliği, yiğitliği, erliği önce nefis düşmanı karşısında

²⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/1146; 3/1138, 3362-3364; 4/848; 6/148-150; *Dîvân*, 1/646-648, 2040-2041; 3/175, 480, 767-769; 6/3060-3067.

³⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ-Fîh*, 147; *Dîvân*, 3/442-445; (7/1)/3198-3199.

³¹ İbrahim Emiroğlu, *Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ* (İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Baskı, 2011), 43, 45; "Mevlânâ'ya Göre Yanlışlara Düşmemek İçin Nefsi Eğitme", *Felsefe Dünyası* 31 (Ankara: Türk Felsefe Derneği Yayınları, 2000/1), 15-17.

göstermek, nefse karşı büyük savaşa, cihada girişmek temel bir görevdir.³² Zaten ancak nefse karşı bu büyük iç savaş ve mücadelede zafer kazanan, en büyük düşman olan kendi nefsinin mağlup eden kimse gerçek yiğit, mert, er, seyfullah olabilir.³³

Konuyu toparlarsak Mevlânâ'ya göre insan, akıl, irade, aşk gibi güç ve yetileriyle şehvet, arzu, hırs gibi zaafılarını kontrol altına alarak olgunlaşma, ideal insana dönüşme, gerçek değerine ulaşma potansiyel ve yeteneğine sahiptir. İnsan neyi arıyor, neyi istiyor, neyi görüyorsa değeri de o kadardır.³⁴ O, Allah'ın kendisine en büyük lütfu olan ruhunun rehberliğinde yetkinleşerek Hz. Âdem gibi şerefli, üstün bir varlığa, ideal insana dönüşebilir. Zaten gerçekte fitratı itibarıyla o, babası Hz. Âdem gibi iyi huylu ve edepli bir varlıktır. Hataya düşse bile tövbe ile arınıp, edebiyatla Rabbine yönelip bu hatasını telafi etme imkân ve kabiliyetine sahiptir. Fakat iradesi zayıf olanlar sonradan bozulup, yozlaşarak beden ve nefsin esaretine girerek İblis gibi kötü bir varlığa dönüşebilmektedir.³⁵ Halbuki yapılması gereken, altı yönden ibaret olan şu dünya zindanından kurtulmak, kendi içinde gizli olan gönül kapısını bulmak, aşk ile Rabbine ulaşmak ve tevhit bilinciyle hareket etmektir. En öz ifadesiyle, anne rahmine benzeyen şu dünya zindanından kurtularak âhirete doğmak, yeni doğmuş kuş yavrusu gibi yumurtayı çatlatıp ruhu beden yumurtasından kurtarmak, doğmak, insanlaşma sürecini tamamlayarak “*ideal bir ahlaki özne haline gelmek*”, “*ideal insana dönüşmek*”tir.³⁶

Ahlâkî Özne Olarak İdeal İnsanın İnşası

Mevlana'ya göre ahlâkî özne olarak ideal insanı inşa etmenin yolu *akıl, irade, aşk ve teslimiyetten* geçmektedir. Bunun önünde en büyük engelse yukarıda da ifade ettiğimiz üzere nefis, beden ve ten kaynaklı kötü arzulardır. Bu nedenle insanın önce ululuktan, aldanıştan dem vuran nefsi hakkında bilinçlenmesi, ona gönlü kaptırmaması,³⁷ “*akıl-can-aşk*” üçlüsü ile nefsi kontrol altına alması, ruhun bineği olan bedeni törpüleyerek zayıflatması ve böylece insanı edepli hâle getirmesi, ideal insana dönüştürmesi gerekir.³⁸ Yetkinleşerek

³² Mevlânâ, *Dîvân*, 5/4685-4691.

³³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/1382-1389.

³⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/812.

³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/537-543; A'raf, 7/179; İsrâ, 17/70; Tin, 95/4-5 vb.

³⁶ Mevlânâ, *Dîvân*, 1/1986-1990; 4/3412-3416.

³⁷ Mevlânâ, *Dîvân*, (7/1)/214.

³⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/2825-26; *Dîvân*, (7/1)/2499-2501.

kurtuluşa ermek ve cennete ulaşmak için nefsin bineği olan ve bu dünyada doğru yolu ancak onun üzerinde aşmak zorunda olduğumuz bedeni açlıkla eğitmek, olgunlaştırmak, nefsin kontrolünden çıkarıp gönle bağlamak ve güzel huylu hâle getirmek şarttır: *“Buyruğa uymuş bir binektir o vücut; kim cenneti özlemişse onu oraya götürür, kim ateşten kaçarsa onu kurtarır. O bedeni riyâzatla terbiye et; çünkü doğru yolu onun üstüne binerek aşacaksın. İtaat zamanı hüzünlenmesin, sana uyduğu zaman yelip yöpürmesin; onu iyi bir binek haline getirmek için adam akıllı terbiye et.”*³⁹ Kısacası bedeni açlık ve akılla terbiye ederek cennete ulaştırarak güzel bir huya sahip olmak en temel etik sorumluluktur.

Mevlânâ, kötülük emreden,⁴⁰ hırs peşinde koşan,⁴¹ kibirlenen/ululanan⁴² inatçı⁴³ nefisten ve onun bitmek bilmeyen kötü isteklerinden kurtulmak için aklın yeterli olmadığı kanaatindedir.⁴⁴ O, nefis terbiyesinde “akıl”, “irade” yanında “aşk” ve “teslimiyet”i de gerekli görmekte ve bir noktadan sonra artık kötü istek ve arzuları ilahî aşkla terbiye etmeyi ve iradeyi Allah’ın iradesinde eritmeyi, O’na tabi kılmayı, O’na teslim olmayı tavsiye etmektedir. O, küllî akıl, sağlam irade, aşk ve teslimiyeti devreye sokarak bedenli nefsi terbiye etmek, nefsin kötü istek ve arzularını kontrol altına almayı daha güvenli bir yol ve yöntem olarak görmektedir.⁴⁵ O, ruhçu bir bilge olarak bedeni ruhla terbiye etmeyi ve eğitmeyi önermektedir. Bu bağlamda o önce ruhun akıl ve irade güçlerini ön plana çıkarmaktadır. Sağlam iradenin temiz ruhu takip ederek nefis kaynaklı kötü duygu, düşünce ve niyetlere engel olacağı ve böylece insanı erdemlere ulaştıracağına inanmaktadır. Ona göre *gözüne sahip olamayan, gönlüne de sahip olamaz*. Gönül, kötü duygu, düşüncelerin etkisinde kalarak insanı yanlış sürükler, yetkinleşmesi ve ebedî mutluluğa ulaşmasına engel olur.⁴⁶ Zira kibirli, ferasetsiz ve zayıf iradeli insan iradesinin zayıflığı ve gevşekliği yüzünden kolaylıkla nefsin ve İblis’in esiri olarak hataları tekrar edip durur, ahlâkî ve manevî gelişimde mesafe alamaz. O sürekli tövbesini bozmak zorunda kalır. Bu yönüyle az akıllı ve zayıf iradeli insan, âdeta yol alamayan topal

³⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ-Fîh*, 230.

⁴⁰ Mevlânâ, *Dîvân*, 4/1193.

⁴¹ Mevlânâ, *Dîvân*, 3/3193.

⁴² Mevlânâ, *Dîvân*, 2/1240.

⁴³ Mevlânâ, *Dîvân*, 2/1349.

⁴⁴ Küçük, *Mevlânâ’ya Göre Manevî Gelişim*, 145.

⁴⁵ Hasan Kayıkılık, *Tasavvuf Psikolojisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Baskı, 2011), 96.

⁴⁶ İbrahim Emiroğlu, *Sûfi ve Dil (Mevlânâ Örneği)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 163-179; Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, 141-144.

beygire benzer.⁴⁷ İşte şehveti aklına üstün olan bu zihniyet sahipleri, *âdeta* “hekimlerin iyileşmesinden ümit kestiği hasta” gibidir.⁴⁸

Daha önce de vurguladığımız gibi, Rûmî'ye göre, en çetin mücadele, duygu, düşünce ordularıyla yapılan iç mücadeledir. Aslında her davranış, gönüldeki bir duygu, zihindeki bir düşünce tohumundan doğar. Bütün fiiller, niyetlere göre şekillenip ortaya çıkar. Fiillerimiz ortaya çıkmadan önce sadece bir duygu, düşünce ve niyetten ibarettir. Hatta tüm evren bile Allah'ın (Akl-ı Küll'ün) düşüncesinden var olmuştur. Dolayısıyla yetkinlik için davranışların ilk nüvesi, çekirdeği, tohumu olan duygu, düşünce ve niyetleri iradeyle iyiye, doğruya ve güzele yöneltmek gerekir. İdeal insana dönüşmek, kendi fikir binamızın, gönül dünyamızın gerçek mimarı olmaktan geçer. Bu bağlamda zihnindeki, gönlündeki bütün duygu, düşünceleri bir elekten, süzgeçten geçirmek, iyi, güzel ve doğru olanları koruyup kollarken kötü, çirkin ve yanlış olanları, kaygı ve endişe verenleri hemen ayıklayıp atmak şarttır. Kısacası Hz. Süleyman'ı örnek alarak bir nefis muhasebesi yapmak, kötü duygu ve düşünceleri, zihni, gönlü ele geçirmeden, bir huy ve alışkanlığa dönüşmeden, karakterde kök salmadan önce hemen temizleyip atmak gerekir.⁴⁹

Görüldüğü üzere, Mevlana'ya göre *ahlâkî özne olarak ideal insan inşa etmenin akıl ve irade dışındaki en güzel yol ve yöntemi gönle yerleşen ilahî aşk ve teslimiyettir*. Zira iyilik, doğruluk, güzellik hep aşk ve teslimiyetin çocuklarıdır. Bedeni can etmek aşkın sonucudur.⁵⁰ Aşkın inşa ettiği kişi, âşık gibi güzel huylu, ahlaklı olur. Aşk sayesinde insan her türlü bağımlılıktan kurtulup özgürleşerek sabır ve vefâ gibi güzel huylar öğrenir, ahlakını güzelleştirip olgunlaşır. Hem toplumla hem de Tanrı'yla uyum içinde yaşamayı ve mutlu olmayı öğrenir. Kısacası güzel huyların asıl kaynağı aşktır.⁵¹ Gönlü kötü huylardan temizleyip güzel huylarla doldurmanın yolu aşktan, âşık olmaktan geçer. Çünkü “âşık olan nefis, artık kötülüğü buyuramaz, fenalığa meyledemez.”⁵² Aşka düşen, ilahî aşkı tadan kimse, hırs kaynaklı ayıp ve ahlaki hastalıklardan arınır, temizlenir. Hatta toprak beden, aşktan göklere çıkar, yücelir.⁵³ Beden kuyusundan kurtulup

⁴⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/3383-3388.

⁴⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/1497-1461; *Fîhi Mâ-Fîh*, 67; Küçük, *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim*, 364-365.

⁴⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/968-978; 3556-3561; 4/1314-1321, 1357; 5/236-240; 6/2743-2744; *Fîhi Mâ-Fîh*, 48, 224; Küçük, *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim*, 455-456.

⁵⁰ Mevlânâ, *Dîvân*, 1/2239-2240; (7/1)/1542-1543.

⁵¹ Mevlânâ, *Dîvân*, 4/3136; 5/3699-3700; İsmail Yakıt, *Mevlânâ'da Aşk Felsefesi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010), 112-113.

⁵² Mevlânâ, *Dîvân*, 2/300.

⁵³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/19-25.

koşulsuz bir aşkla Allah’a teslim olan O’nun ahlâkıyla yeniden doğar, yücelir. Gülde yok olan suyun gül kesilmesi gibi Allah’ta yok olan insan da O’nun güzel ahlâkıyla âdeta yeniden dirilir. Balıklar gibi Tanrı denizine dalan, iradesini Allah’ın iradesinde eriten kişi artık renkten renge boyanmaktan da kurtulur kötülükten de. O artık Tanrı sıfatlarıyla sıfatlanır, Tanrı ahlakıyla ahlaklanarak güzel ahlaklı hâle gelir.⁵⁴

Mevlânâ, ademoğlunu Tanrı denizinden uzaklara düşen bir damlaya da benzetir ve yetkinleşmek, olgunlaşmak için onu tekrar aşkla ruhlar âlemindeki “birlik/tevhit denizi”ne ulaşmaya, “bir sedef gibi incilerle dolmaya” ve “Allah’ın huyuyla huylanmaya” davet eder. Bu bağlamda “katresin, gene denize var”, “O’nun huyuyla huylan”, “kendi huyundan Tanrı huyuna ulaşmaya bak” diyerek topraktan yaratılan ve toprak huylu olan beden içerisinde yozlaşan kalbi ahlaki hastalıklardan arındırarak pak ve temiz hâle getirmeye gayret eder. Hatta o, “Kendi havandan, kendi hevesinden kork...”⁵⁵ “Kendi huyundan Tanrı huyuna ulaşmaya bak, yola düş.”⁵⁶ “A gönül, ayrılıktan bir hayli can çekiştin; artık buluşma temellerine gel. Katresin; gene denize var da ona karşı miktarın ne, bir gör. Güneşten yakut gıdası elde et de onun huyuyla huylan.”⁵⁷ “...Gönül, iradesini sana vermiş, seni istemekte; şu kapalı kapıyı açan sensin... Senin yarattığın, senin hoş gördüğün huy elbette güzeldir...”⁵⁸ şeklindeki ifadeleriyle bütün istek, arzu ve “iradeyi Allah’a teslim etmeyi” güzel huylu olmakla bir tutar ve “kendi varlığından yok olup O’nun varlığıyla var olmayı”, “ben”i, “biz”i terk edip “çokluk”tan, “ikilik”ten kurtulmayı ve “birlik denizi”ne dalıp “tevhit bilincine ulaşmayı”, “Allah’ın yarattığı her şeyi güzel gösteren bir huya sahip olmayı” önermektedir.

Mevlânâ’ya göre Tanrı huyuyla huylanmak, ideal insana dönüşmek ve ahlaki kişiliği inşa etmek için öncelikle akla çarmıh kesilen, akıl tutulmasına neden olup insanı ahlaken yozlaştıran, hastalıklı hale getiren bedende yerleşik bulunan dört kötü huydan kurtulmak, onları tedavi ederek iyiye, güzele dönüştürmek gerekir. Bu dört kötü huy âdeta insanın olgunlaşmasını engelleyen, yolunu kesen manevi dört kuş sembolüne benzer. Burada aç gözlü kaza benzeyen hırs; uçkuruna düşkün horoza benzeyen şehvet; gösterişe, kendini beğenmeye düşkün tavusa benzeyen kibir ve uzun yaşamaya düşkün kargaya benzeyen ham

⁵⁴ Mevlânâ, *Dîvân*, 1/102-105, 676, 3191-3192; 2/3923-3924; 3/4225-4226; 5/6582; 6/492-496; (7/1)/3577-3578.

⁵⁵ Mevlânâ, *Dîvân*, (7/2)/8461.

⁵⁶ Mevlânâ, *Dîvân*, 3/480.

⁵⁷ Mevlânâ, *Dîvân*, 5/2139-2141.

⁵⁸ Mevlânâ, *Dîvân*, 1/3488-3491; 5/2302-2308.

tamah gibi kötü huyları karakterden temizleyerek yerine kanaat, iffet, tevazu, şükür gibi güzel huyları getirmek en temel etik görev ve sorumluluktur: *“İnsanın içini sıkan dört şey vardır; bu dört şey, akli çarmiha germiştir... Bedenin dört huyu, Halil'in kuşları gibidir; onları boğazlamak, cana yol açar... Bu dört kuş kazdır, tavustur, kuzgundur, horozdur; bu dördünün insanlardaki örneği de dört huydur. Kaz hırdır, horoz şehvet. Mevki tavusa benzer; kuzgunsa dileğe. Kuzgunun dileği şudur: Ümitlere düşer, ölümsüzlüğü yahut da uzun bir ömrü umar. Hırs kazı, kuru olsun, yaş olsun, yerde ne bulursa yere gömer. O boğaz bir an bile yemsiz-yiyeceksiz kalmaz; ‘Yiğin’ buyruğundan başka hiçbir sözü işitmez. Yağmacı gibi evi kazar; çar-çabuk, dağarcığını doldurur durur... İnci tanelerini de o dağarcığına atar, nohut tanelerini de...”*⁵⁹

Mevlânâ, nefis terbiyesi, kalp tezkiyesi, ideal insana dönüşme ve ahlaki özne inşa etme süreçlerinde hep akıl, aşk ve gönül gibi yetileri ön plana çıkarmakta ve şunları tavsiye etmektedir: *“Dostların en azizi, “öğüt veren akıl”dır; düşmanların en kötüsü de “nefs-i emmâre”dir... Ne mutlu o kişiye ki dinimizin, devletimizin düşmanı, dünyamızın, âhiretimizin yolkeseni olan nefis-i emmâre’nin boynunu hayırlar, itaatler kılıcıyla keser de gazi olur...”*⁶⁰ *“Yedinci kat göğün üstüne çıkmak istiyorsan aşk güzel bir merdivendir oğul.”*⁶¹ *“Aşk ateşi bir saldırdı mı kendinden başka ne varsa siler süpürür, yakar gider...”*⁶² *“... Gönül aynasının yüzünü aşkla silmek, kirden pastan arıtmak gerek.”*⁶³ *“Sen de görünüşte kapkara bir demire benzersin ama kendini cilâla, cilâla! Bu suretle de gönlün, suretlerle dolu bir ayna kesilsin... Topraktan yaratılan beden kabadır, karadır ama cilâ kabul eder, onu cilâla! Cilâla da onda gayb şekilleri yüz gösterebilir, huri ve melek akisleri görünsün! Tanrı, bil ki sana bir akıl cilâsı vermiştir... Onunla gönül yaprağı arınır, aydınlanır...”*⁶⁴ *“Gökyüzü güzellerinin sana görünmesini, cilvelenmesini istiyorsan gönlünü aynacıya ver, cilâlat, parlat... Âşıklarla düş kalk, daima aşkı seç...”*⁶⁵ *“Ebedî olarak kalan yalnız aşktır, âşıktır, bundan başkasına gönül verme, çünkü aşktan*

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, 1-6, Çeviren ve şerheden: Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 3. Basım, 1983), 5/30-49; Nejdet Durak, “Mevlânâ’nın Ahlâk Öğretisinde İyi ve Kötü Kavramları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6 (Isparta: 2007/2), 20-21; Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, 134-137; Erdal Baykan, *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlânâ* (Van: Bilge Adam Yayınları, 2. Baskı, 2005), 151.

⁶⁰ Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Mektuplar*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1999), 110.

⁶¹ Mevlânâ, *Dîvân*, 4/1747.

⁶² Mevlânâ, *Dîvân*, 3/1026-1027.

⁶³ Mevlânâ, *Dîvân*, 3/2139.

⁶⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/2469-2478.

⁶⁵ Mevlânâ, *Dîvân*, 2/3367-3371.

başka ne varsa iğretidir, geçicidir... Beden atının üstünde titreyip durma, in ondan daha yürük bir yaya kesil; Tanrı bedene binmeyene kanat ihsan eder. Düşünceyi bırak, tamamıyla arıt gönlünü; hani aynada ne resim vardır ne süs, tıpkı öyle olsun gönül. Bütün resimlerden, şekillerden arındı mı artık her resim, şekil ona yansır...”⁶⁶

Mevlânâ’ya göre böyle bir gönül, vücut ülkesinin tek hükümdarı, on duy/u/m (dış beş duygu: Görme, işitme, tatma, koklama, dokunma ve bunlara ilaveten iç beş duyum: Hiss-i müşterek, kuvve-i hayaliyye, kuvve-i vâhime, kuvve-i hâfıza, kuvve-i mutasarrıfa) ile yedi endamın (baş, arka, karın, iki el, iki ayak olmak üzere insanın yedi uzvu) asıl yöneticisi ve edep, iffet, kanaat, sabır, tevazu, mertlik, cömertlik gibi güzel huy, fazilet, erdem ve ahlâkî değerlerin gerçek üretim merkezi, darphanesidir. O, bütün duygu, düşünce, davranış ve değerlerin temel menbaıdır. O, âdeta duygu, düşünce, söz ve fiillere rehberlik ederek insanı, iyiye, güzele, doğruya ulaştıran bir “*pir*” veya vücut ülkesini hırsızlardan koruyan bir “*bekçi*” gibidir.⁶⁷ Bu yönüyle onu, Süleyman peygamberin saltanat yüzüğüne benzetmek de mümkündür. Zira *on duy/g/u ile yedi uzuv hep onun kontrolü ve yönetimi altındadır*. Yüzüğü ele geçiren nasıl her şeye hükmederse gönlü ele geçiren de vücut ülkesine, karaktere ve tüm ahlâkî kişiliğe hükmeder: “*Beş duygu da (çeşmedeki lülelerin çeşmeye tabi oluşu gibi) aynı tarzda gönle tâbidir. Onun muradınca ve onun emrine göre iş görür. Gönül, ne tarafı işaret ederse beş duygu da eteklerini toplayıp o tarafa gider... Gönül, acaba Süleyman Mührünü mü ele geçirdi ki bu beş duygunun yollarını, istediği gibi işaret etmekte! Beş zâhiri duygu dışarda kolayca onun mahkûmu olmuş, beş bâtinî duygu da içerde onun memuru. On duy(g)u bunlardan başka yedi endam. Daha da dille söylenmeyecek kadar çok kuvvetler...*”⁶⁸ Kısacası görme, işitme, tatma, koklama, dokunma şeklinde ifade edilen *beş dış duygu* ve hiss-i müşterek, kuvve-i hayaliyye, kuvve-i vâhime, kuvve-i hâfıza, kuvve-i mutasarrıfa şeklinde ifade edilen *on iç duygu veya duyum* hep kalbin kontrolündedir. Bunlar ancak kalbin iradesiyle iş görürler. Bunlara *on şuur* da denmektedir. Yedi endam ise baş, sırt, karın, iki el ve iki ayak olmak üzere insanın yedi uzvunu ifade etmektedir.⁶⁹ İşte Mevlana’ya göre değerlerin üretim merkezi konumundaki kalp ahlaki eylemlere de rehberlik etmekte ve ahlaki kişiliğin inşasında hayati bir rol üstlenmektedir.

⁶⁶ Mevlânâ, *Dîvân*, 2/2563-2473.

⁶⁷ Mustafa Usta, *Divan-ı Kebir’de Mevlânâ’nın Eğitim Görüşü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 128-151.

⁶⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/3563-3583.

⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk (İstanbul: Kitabevi Yayınları, Ekim 2005), 2/453.

Son olarak şunu da ilave edelim ki Mevlânâ'ya göre ahlâkî özne olarak ideal insanın inşasında temel istekler, eğilimler, temâyüller ve bütün bunlar sonucunda ortaya çıkan alışkanlık ve huylar çok önemlidir. Zira ahlâkî kişilik bu beklentiler, eğilimler ve huylar üzerine inşa edilmektedir. Tekrarla kazanılan alışkanlıklar huyları, huylar karakteri, karakter de ahlâkî kişiliği oluşturmaktadır.⁷⁰ Bu yönüyle *ahlâkî kişilik, içinde binlerce hayvan bulunan bir ormana benzer*. Zira gönülde hangi huy galip gelirse ahlâkî kişilik ona göre şekillenir. Bu süreç sonunda insan bazen melekleşir bazen de şeytana dönüşür. Kısacası neye meyleder, neye yönelirse kişilik ve karakter ona göre şekillenir, ona göre değer kazanır. Zaten neyi arıyor, neyi istiyor, neyi görüyorsa gerçekte odur insan. Fakat onu Tanrı güzelliğine ayna yapacak, tecelligâh hâline getirecek kadar değerli kılan asıl şeyse gönüldeki ilahi aşktır. Ormanda nasıl binlerce kurt ve domuz vb. gibi iyi ve kötü hayvan varsa insan kişiliğinde de binlerce iyi ve kötü huy vardır. Hangi huy, vasıf galip gelirse, çok olursa hüküm onundur. Mesela bir madende altın, bakırdan fazlaysa o maden altın madeni sayılır. İşte kişilikte de hangi huy galip gelirse o huyun suretine göre karar verilir. Zira insanda bir an olur, kurtluk huyu zuhur eder, bir an olur, o insan bir ay gibi Yusuf yüzlü güzel ahlaklı hale gelir. İyiliklerle kötülükler âdeta gizli bir yoldan aşkla gönüllerden gönüllere gidip durur. Hatta bazen insandan, öküz bile bilgi sahibi olur, akıllanır, hüner elde eder. Köpeğe insanın huyu geçer, nihâyet o köpek bir sürüye çoban olur, insan için av avlar. Mesela Ashabı Kehf'in köpeğine onlardan öyle bir huy sirâyet etti ki sonunda Tanrı'yı aramaya koyuldu. Kısacası gönülde her an bir çeşit huy ortaya çıkar. Böylece insan bazen şeytanlaşır, bazen melekleşir.⁷¹ Gerçekte insan gözdür, gerisi deriden, etten başka bir şey değildir. Gözü, neyi görüyorsa değeri de o kadardır insanın.⁷² Neyi arıyorsa odur insan.⁷³ Neyin üstüne titriyorsa bil ki değeri odur insanın. İşte bu yüzdendir ki Allah aşkına düşen âşığın gönlü arş'tan da üstündür, arzdan da.⁷⁴ O halde bir solukluk canı kalsa bile insanın aşktan başka bir şey ekmemesi, dilememesi gerekir. Zira değeri aradığı şeyle ölçülür insanın. Ez cümle neyi arıyor neyi diliyorsa ona lâyıktır insan.⁷⁵

⁷⁰ Yakıt, *Mevlânâ'da Aşk Felsefesi*, 139-141; Güzel huy, fazilet ve erdemler hakkında geniş bilgi için bkz. Ayvaz, *Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisi*, 298-328.

⁷¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/1416-1426.

⁷² Mevlânâ, *Mesnevî*, 6/812.

⁷³ Mevlânâ, *Dîvân*, (7/2)/6656.

⁷⁴ Mevlânâ, *Dîvân*, 2/367.

⁷⁵ Mevlânâ, *Dîvân*, 3/1114.

Sonuç

Mevlânâ, ruhçu-idealist bir düşünür, sûfî bir metafizikçi, din felsefecisi, ahlâk filozofu ve şair olarak, insan varoluşunu “bezm-i elest”te verilen ilahî ahde sadakat üzerinden temellendirir. Ona göre ahlâkî yetkinliğin özü, insanın aklını, iradesini ve aşkını tevhit bilinciyle uyumlu biçimde yönlendirmesidir. Bu bağlamda Mevlânâ, akıl ile aşkın, teslimiyet ile özgürlüğün, insanın yaratılış gayesine uygun bir dengede bulunduğu ideal bir insan tipini inşa etmeyi amaçlar. Bu ideal tip, yalnızca bireysel arınmayı değil, varlığın bütününde Tanrısal düzenle uyumlu bir ahlâkî kişilik formunun gerçekleşmesini temsil eder. O, melekten üstün olma potansiyeli taşıyan bu ideal insanı, metafizik, ontolojik kökleri üzerinde kendini yeniden inşa eden veya etmesi gereken “*dinamik bir ahlâkî özne*” olarak tasarlamakta ve kendi ifadesiyle onu “*Tanrı merdî*”, “*Ehlullah*”, “*Allah eri/adamı*”, “*savaş eri*”, “*seyfullah*” ve “*halifetullah*” olarak nitelendirmektedir. Bu ahlâkî inşa, en öz ifadesiyle, insanı eşyaya, maddeye, dünyaya esir olmaktan kurtarmak, bedeni, teni, maddeyi ruha, cana, manaya tabi kılmak ve Allah’ın en büyük lütfu olan ruhun akıl, irade ve aşk yetileri rehberliğinde yetkinleştirme ve olgunlaştırma fikrine dayanmaktadır. Bu öğretilerde “ruhun akıl ve aşk yetileri rehberliğinde beşerin insanlaşma, yetkinleşme sürecini tamamlayarak olgun bir insana dönüşmesi, yetkin bir ahlâkî kişiliğe bürünmesi” en temel amaçtır. Burada, nefsin, bedenın esaretinden kurtulup ruhu takip eden beşerin, fitratında, gönlünde saklı olan gizli yoldan ilahî hakikatlere ve mutlak değerlere ulaşabileceği, zaman üstü benini ortaya çıkarabileceği, erdemlere, faziletlere ulaşabileceği, olma, olgunlaşma sürecini tamamlayarak “*ideal insan*” olma konumuna yükselebileceği inancı, ideali ön plandadır. Bu yönüyle Mevlânâ’nın ahlâkî kişiliği ve ideal insanı yeniden inşa etme konusundaki fikirleri özgün bir birikim ve ahlâkî mimariye dayanmaktadır. Çünkü çağdaş ahlâk kuramları kişiliği ve temel ahlâkî ilkeleri insanın iç dünyasından, ontolojik ve metafizik kökünden hareketle değil, dış unsurlardan ve daha çok toplumdan, toplumsal değerlerden, görgü kurallarından ve örften hareketle tanımlarken Mevlânâ, insanın iç dünyasından, fitratından, ortak duygu, düşünce, huy ve evrensel değerlerden hareketle tanımlamaktadır. Bu nedenle onun ahlâkî kişilik, ideal insan hakkındaki etik fikirleri ve bir bütün olarak ahlak felsefesi, ontolojik bir nesnellğe, metafizik bir derinliğe sahiptir. Onun bu ahlâkî kişilik tasarımı ana hatları itibarıyla dört temel üzerinde yükselen bir senteze dayanmaktadır. Zira kanaatimizce o, bir taraftan ahlak felsefesi geleneğindeki “*ideal insan*” ve “*erdemli ahlâkî kişiliğin inşası*”na dair etik öğretiler ile tasavvuf felsefesi geleneğindeki “*insan-ı kâmil*” ve “*seyr-i süluk*” anlayışlarını sentezlerken

MEVLÂNÂ'DA AHLÂKÎ ÖZNE OLARAK İDEAL İNSANIN İNŞASI

THE CONSTRUCTION OF THE IDEAL HUMAN AS A MORAL SUBJECT IN THE TENET OF MAWLANA

Muzaffer AYVAZ

diğer taraftan da Kur'an-ı Kerim'deki "*eşref-i mahlukât*" ve "*Halifetullah*" kavramları ile Allah Resulündeki "*üsve-i hasene*" ve "*rehber*" olma misyonlarını sentezlemekte ve böylece dört başı mamur bir ahlaki kişilik inşa etmeye çalışmaktadır. Sonuçta karşımıza "*Tanrı merdi, Ehlullah, savaş eri, seyfullah, halifetullah*" olarak tasvir edebileceğimiz, "*eşyaya boyun eğmeyen yetkin bir ahlâkî kişilik inşası ve özgün bir ideal insan portresi*" çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Ramazan. “Mevlânâ’nın Teolojisinde İnsan Tasavvuru”. *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu-Bildiriler*. 541-551, Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2007.
- Arasteh, A. Reza. *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş -Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin Kişilik Çözümlemesi-*. çev. Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir. Ankara: Kitâbiyât, 3. Basım, Eylül 2007.
- Ayvaz, Muzaffer. *Mevlânâ’nın Ahlâk Öğretisi*. Ed. Betül Güçlü Gürer. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin. “Mevlânâ’ya Göre İnsanın Mahiyeti ve Kâmil İnsan Olma”. *Erdem-Mevlânâ Özel Sayısı* 50. 1-14. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Baykan, Erdal. *Düşünceye Gelmeyen Tanrı Sorunu ve Mevlânâ*. Van: Bilge Adam Yayınları, 2. Baskı, 2005.
- Bilen, Osman. “Mevlânâ ve Ahlâkî Kişilik”, Yayına Haz.: Mehmet Şeker, Sabri Yılmaz, Aydın Işık, Tahsin Koçyiğit, *Mevlânâ ve İnsan (Sempozyum)*, 45-64. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, Mart 2008.
- Can, Şefik. *Mevlânâ ve Eflâtun*. Konya: İleri Basımevi, 1965.
- Durak, Nejd. “Mevlânâ’nın Ahlâk Öğretisinde İyi ve Kötü Kavramları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6. Isparta: 2007/2.
- Emiroğlu, İbrahim. “Mevlânâ’ya Göre Yanlıslara Düşmemek İçin Nefsi Eğitim”. *Felsefe Dünyası* 31. 15-23. Ankara: Türk Felsefe Derneği Yayınları, 2000/1.
- Emiroğlu, İbrahim. *Sûfî ve Dil (Mevlânâ Örneği)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- Emiroğlu, İbrahim. *Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ*. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Baskı, 2011.
- Halife Abdulhakim. “Mevlânâ Celâleddin Rûmî”. *İslâm Düşüncesi Tarihi*, 1-4. 3/43-61, çev. Yusuf Ziya Cömert, Ed. M. M. Şerif. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Halife Abdulhakim. *The Metaphysics of Rûmî*. Lahore: ?, 3. Baskı, 1959.
- Kayıklık, Hasan. *Tasavvuf Psikolojisi*. Ankara: Akçağ yayınları, 2. Baskı, 2011.

Küçük, Osman Nuri. *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim (Benliğin Dönüşümü ve Mi'râcı)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Baskı, 2009.

Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, 1-6, Çeviren ve şerheden: Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 3. Basım, 1983.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî. *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Aralık 2007.

Mevlânâ Celâleddîn Rumî. *Fîhi Mâ-Fîh*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 3. Baskı, 2008.

Mevlânâ Celâleddîn Rumî. *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*. Tercüme eden ve açıklayan: Şefik Can. 1-3. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 12. Basım, 2011.

Mevlânâ Celâleddîn Rumî. *Mektuplar*. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1999.

104

Mevlânâ Celâleddîn Rumî. *Mesnevî*, çev. Adnan Karaismailoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Baskı, 2010.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî. *Mesnevî*. çev. Veled İzbudak. Gözden geçiren: Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1991.

Mevlânâ Celâleddîn Rumî. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk. İstanbul: Kitabevi Yayınları, Ekim 2005.

Nesterova, Svitlana. *Mesnevî'de Örtülü Anlamlar*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Baskı, 2012.

Nicholson, Reynold. *Tasavvufun Menşei Problemi*. çev. Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Öztürk, Yaşar Nuri. *Mevlânâ ve İnsan*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1997.

Schimmel, Annemarie. *İslamın Mistik Boyutları*. çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2. Basım, Ekim 2020.

Subaşı, Muhsin İlyas. *Batı'daki Mevlana*. İstanbul: Nesil Yayınları, Aralık 2007.

Topçu, Nurettin. *İslâm ve İnsan/Mevlânâ ve Tasavvuf*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.

Türer, Osman. "Mevlânâ Düşüncesinde İnsanın Çift Kutuplu Yapısı ve Kemâlin Ölçüsü". *Uluslararası Mevlânâ Ve Mevlevîlik Sempozyumu-Bildiriler I*.

Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. (Ekim 2007),
133-139.

Usta, Mustafa. *Divan-ı Kebir'de Mevlânâ'nın Eğitim Görüşü*. İstanbul: Marmara
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.

Yakıt, İsmail. "Türk-İslam Düşünürü Mevlânâ'ya Göre 'İdeal İnsan'
Tasavvuru". *Felsefe Arkivi* 26. (Temmuz 2013), 167-183.

Yakıt, İsmail. *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.

Yakıt, İsmail. *Mevlâna'da Aşk Felsefesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.

Yeniterzi, Emine. *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna*. Ankara: Türkiye
Diyamet Vakfı Yayınları, 10. Baskı, Aralık 2008.

Yıldız, İlhan. "Mevlâna'da Aşk Felsefesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 48 (2024/1), 113-138.

MEVLÂNÂ'DA AHLÂKÎ ÖZNE OLARAK İDEAL İNSANIN İNŞASI

THE CONSTRUCTION OF THE IDEAL HUMAN AS A MORAL SUBJECT IN THE TENET OF MAWLANA

Muzaffer AYVAZ